

Є. І. Богуславський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,
Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, м. Харків
Є. В. Дорохов,
студент, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, м. Харків

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ. ВПЛИВ ЕФЕКТУ ТАЛЕБА НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ye. Bohuslavskiy,
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Political Economy, Kharkov
National University of Economics of Simon Kuznets
Ye. Dorokhov,
student, Kharkov National University of Economics of Simon Kuznets

CONCEPTUALIZATION OF UNCERTAINTY IN THE MODERN ECONOMIC SYSTEM.
INFLUENCE OF THE TALEB EFFECT ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN ECONOMY

У статті здійснено аналіз впливу невизначеності на розвиток економічної системи, досліджений взаємозв'язок невизначеності та появи глобальних криз за останні два століття. Доведено детермінованість циклічності та невизначеності, проаналізовано циклічний розвиток глобальної економічної системи шляхом зміни системних циклів накопичення капіталу. За допомогою порівняльного аналізу визначено реакцію індивідуумів, соціуму на вплив невизначеності. Здійснено оцінку недоліків економічного розвитку України за часів незалежності та надано стратегію удосконалення розвитку національної економіки України, яка дозволить знизити ступінь впливу різноманітних факторів, і, тим самим, забезпечити економічний розвиток держави. У статті продемонстровано можливості застосування ефекту Талеба для розвитку національних економічних систем на прикладі передових високорозвинених держав.

The article analyzes the impact of uncertainty on the development of the economic system, investigated the relationship uncertainty and the emergence of global crises over the past two centuries. Proven determination cycling and uncertainties analyzed the cyclical development of the global economic system by modifying the systemic cycles of capital accumulation. Using comparative analysis determined the reaction of individuals, society on the impact of uncertainty. The estimation shortcomings Ukraine's economic development since independence and provided a strategy of improving the national economy of Ukraine, which will reduce the degree of influence of various factors, and thus ensure the economic development of the state. The paper demonstrated the effect Taleb opportunities for the development of national economies on an example of highly advanced countries.

Ключові слова: невизначеність, ефект Талеба, циклічність, кризове явище, економічна система, накопичення капіталу, процес прогнозування, апарат прогнозування.

Key words: uncertainty effect Taleb, cyclical crises, economic system, capital accumulation, forecasting, prediction unit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах постійних потрясінь і криз дослідження характеру та масштабу впливу невизначеності на розвиток економічної системи держави є одним з найбільш

актуальних питань для сучасного соціуму, адже під час глобалізації посилюється присутність невизначеності як в повсякденному житті кожного індивідуума, так і в еволюційному розвитку держав та їх економічних систем.

З точки зору авторів, недооціненість впливу невизначеності сприяє ескаляції проблеми, тому потрібно використовувати запропоновані у статті засоби взаємодії з ефектом Талеба.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання щодо взаємодії економіки з невизначеністю досить нове, проте вже неодноразово підтверджувало необхідність остаточного рішення і аналізувалось багатьма зарубіжними авторами. Серед таких авторів: Б. Мандельброт [5], Н. Талеб [3], Ф. Дж. Каслс [8], В. П. Кузьменко [15] та інші. Проте усі вони розглядали це явище узагальнено, не вдаючись до того, як цей процес відбувається з економічною системою з врахування глобалізації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цієї статті є аналіз функціонування та подальший розвиток сучасної економічної системи під впливом кризових явищ та невизначеності через призму доцільності на підставі праць видатних зарубіжних та вітчизняних вчених, пошук інноваційної протидії зіткненню негативної сторони невизначеності та індивідуума як елемента економічної системи. Новизною цього дослідження є аналіз проявів на макрорівні ефекту Талеба як катализатора неправильного прогнозування економічних подій, зростання нестабільності світової економічної системи; пошук безпечних шляхів розвитку української державності в світі непередбачуваних явищ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Еволюційний розвиток повсякчас супроводжується революційним розвитком, стрибками непередбачуваних подій, що кардинально змінюють правила гри. Бажаючи підвищити стабільність, притаманну сучасній науці, вчені часто стикаються з чим-небудь непередбачуваним — це і буде невизначеність. Саме вона стоїть на шляху ідеального прогнозування й стабільності.

Сучасне суспільство все частіше стикається з проблемою невизначеності, адже розвиток соціуму помітно прискорився протягом останніх двох століть. Посилення глобалізації та прискорення НТР спровокували поступове зниження контролю над механізмами регулювання соціально-економічних процесів, що спричинило спад стабільності процесів, необхідних для функціонування як загальної системи, так і її суб'єктів — держав і міжнародних організацій. Все це призводить до виникнення спотворень системи, які посилюють ймовірність появи невизначеності, яка стає основною причиною кризи (процес появи спотворень в системі має детермінований характер: глобальні проблеми впливають на локальні суб'єкти, а локальні кризи викликають суттєві зміни в глобальній картині — цикл замикається).

Бернхард Вальденфельс у праці "Філософія повсякденності" вказував на взаємопов'язаність невизначеності і кризових процесів в соціумі: "Часто невідоме постає перед нами в з'єднанні раптового і могутнього. В першу чергу це відноситься до моментів виникнення, перетворення, небезпеки знищення індивідуального і колективного життєвого порядку, а точніше, до народження, періоду статевої зрілості, до польотів уяви, до

хвороби і смерті, а також до закладці міста, до воєн і революцій, до виникнення Всесвіту і природних катастроф і часто зустрічається сьогодні великих аварій" [1, с. 42].

Протягом останнього десятиліття світове господарство в масштабі планети все більше постає як неподільний, цілісний організм. Крізь протидію різнопланових і різноспрямованих процесів, національних інтересів і зіткнення економічної взаємодії пробиває шлях ідея формування нової, більш високої за рівнем світової економічної спільноти. Загострення впливу кризових явищ та глобальних проблем на людство посилює необхідність в створенні узгоджених дій щодо їх вирішення.

Для того, щоб проаналізувати вплив невизначених подій на розвиток економічної системи та її циклічності необхідно більш детально розглянути динаміку і характер взаємодії різних економічних циклів.

Вперше на ідею циклічності економічної системи вказав французький статистик Клемент Жюгляр в 1862 році, розрахувавши промислові (ділові) цикли і вказавши їх природу [2]. Саме йому приписують відкриття середніх (ділових) циклів, враховуючи той факт, що саме вони найбільш контрастують в структурі циклічної парадигми. Дослідники циклічності виділяють такі структурні частини повторюваного циклічного процесу: короткострокові цикли Кітчина (2—3 роки), середньострокові цикли Жюгляра (7—11 років), цикли Кузнеца (15—20 років) і довгі хвилі Кондратьєва (50—60 років).

У 1920 році Кондратьєв довів циклічну регулярність в довгостроковій динаміці економічних регуляторів. Дослідник провів емпіричний аналіз зміни економічних показників різних держав задля покращення дослідження динаміки функціонування економічних показників у Російській імперії за 120—150 років. Вчений розділив цикли хвилі і виділив 2 фази: зростаюча і спадна хвилі (такий ж поділ стосується складових кожної хвилі) — і вніс їх характеристики, доповнивши їх докладними описами середніх і коротких хвиль економічної кон'юнктури, що мають інші закономірності.

Довгострокові цикли більш схильні до впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, тобто мають певну амплітуду відхилення від норми (динаміка відхилень близько 10 років, тобто цикл може протікати 40—60 років). У доповіді "Великі цикли кон'юнктури" Кондратьєв вказував: "Вважаючи поки неможливим визначити абсолютно точно роки перелому в розвитку великих циклів і враховуючи неточність визначення моментів таких переломів (на 5—7 років), що впливає із самого методу аналізу даних, можна, все ж накреслити наступні найбільш імовірні межі великих циклів" [15].

Для визначення спільних позицій циклічності і невизначеності слід звернутися до динаміки загальних циклів. Динаміка циклів ґрунтується на тому, що цикл Кондратьєва безпосередньо пов'язаний з менш тривалими економічними циклами (вони входять як в зростаючу, так і в спадну хвилі циклу Кондратьєва). У період зростаючої фази ділові цикли є більш тривалими (10—12 років), їх фаза підйому також триваліша, а фаза депресії скорочена. Під час спадної частини довгострокової хвилі (кризова фаза) ділові цикли менш тривалі: фаза підйому коротка, фаза депресії — більш глибока і довше виснажує економіку.

Слід сказати про основні емпіричні особливості довгострокових хвиль (за Кондратьєвим):

1) у витоків зростаючої фази формується основа для глибокої перебудови усього життя капіталістичного суспільства;

2) зростаючі фази більш схильні до впливу невизначеності, вони частіше стикаються з соціальними кризами (революції, війни), ніж спадаючі;

3) спадаючі фази негативно впливають на розвиток сільськогосподарської галузі. Під час спадаючих фаз хвилі відбувається не тільки обов'язкове формування нових технологічних укладів, які є основною структурною частиною матеріальної основи для підйому світової економічної системи під час зростаючої хвилі, але і зміщення застарілої, що відробила свій потенціал розвитку економічної моделі та перейшла на нову стадію, стимулюючи розвиток світової економіки;

4) періодичні кризи переплітаються з відповідними фазами довгострокової хвилі й змінюють свою динаміку в залежності від її характеру.

Основний внесок у популяризацію ідей Кондратьєва зробив у своїх роботах Йозеф Шумпетер — саме він ввів термін "кондратьєвські хвилі". Шумпетер зміг підвести підсумки досліджень Кондратьєва і згрупувати їх зі світовою глобалізацією (довгострокові цикли по Шумпетеру в основному впливають на високорозвинені капіталістичні країни). Він вказав на факт того, що в динамічній концепції циклу (циклічність — закономірність економічного зростання) двигуном зростання є інвестування в основний капітал, викликане впровадженням нововведень (інноваційний прорив). Формування капіталу й кредиту є головною умовою для реалізації нововведень. Саме Шумпетер є творцем сучасної теорії класифікації економічних циклів. Основними з них є довгі хвилі Кондратьєва (К-хвилі), середні промислові цикли Жюгляра, малі (грошові) цикли Китчина, які, будучи пов'язаними, постійно взаємодіють.

Саме висновки Шумпетера є головним доказом впливу невизначеності на економічний розвиток. Під час своїх досліджень Шумпетер прийшов до усвідомлення того, що дестабілізуючі фактори — конкуренція, монополії, циклічність в економіці — насправді є каталізаторами процесу розвитку. У своїх працях він критикує економічну модель досконалої конкуренції і переходить до моделі динамічного підходу (підприємець є новатором, двигуном розвитку). Саме його теорії перенагрождення капіталу (це явище пов'язане з НТР) й нове усвідомлення циклічності економічного процесу (нововведення — стрибкоподібні елементи циклу) перебудували розуміння макроекономічної ситуації.

Крім того, в 1939 році він створив гіпотезу, яка ґрунтується на тому, що в К-хвилю вкладається шість середньострокових циклів Жюгляра, а кожен з останніх включає три короткострокових циклу Китчина (після було доведено, що два), тобто про фрактальність (вона є найбільш ефективним методом математичного прогнозування в економіці), відкритої Б. Мальдебротом.

Дослідження Кондратьєва і Шумпетера стали базою прогнозування циклів у майбутньому (перші три були вказані Кондратьєвим в доповіді "Великі цикли кон'юнктури"): 1-й цикл — з 1803 до 1841—1843 років; 2-й цикл — з 1844—1851 до 1890 1896 років, 3-й цикл — з 1891—

1896 до 1945—1947 років; 4-й цикл — з 1945—1947 до 1981—1983 років; 5-й цикл — з 1981—1983 до ~ 2018 (2020) років (прогноз); 6-й цикл — з ~ 2018 (2020) до ~ 2060 (прогноз).

Слід зазначити, що саме невизначеність та її прояви допомагають розмежувати фази економічного розвитку. Стадія нового накопичення капіталу (перехід від старого до наступного довгострокового циклу) відбувається саме через вплив невизначеності, яка перерозподіляє баланс і допомагає інноваціям (нововведення сповна проявляють себе в періоди нестабільності, коли нове може вирішити проблему перебудови старого). Однак, буває, що кордони циклічної зміни суттєво відрізняються у однаково розвинених держав, бо певні події можуть відстрочити межі циклічності.

Невизначеність може впливати також й на зміну кордонів циклів (тому неможливо визначити універсальний кордон для кожного різновиду циклів). Шумпетер вважає, що кризові явища відбуваються через зовнішні чинники. Однак, крім зовнішніх факторів, самі новації (технологічний прорив) є наслідком невизначеності, що перетворюють економічну модель держави зсередини.

За останні 200 років можна відзначити основні зміни системних циклів накопичення капіталу:

1. Британська, яку замінили після остаточного розвалу Британської імперії і 2-х світових конфліктів (війни всередині "ядра" розвинених держав).

2. Американська, яка перехопила панування, проте після падіння СРСР (одночасно з США, СРСР створювала свою систему, до якої не слід застосовувати досягнення Кондратьєва і Шумпетера, так як їх система має на увазі розвиток економічної системи й вільних ринкових відносин).

3. Азіатська. Нездатність США повністю досягти панування економічної системи і світу по-американськи, спровокувало появу чорного лебедя. Основне протистояння відбувається між "ядром" (G-7) і "периферією" (БРИКС) через відмову від нееквівалентного обміну і права привласнювати додаткову вартість там, де вона виробляється.

Тобто сучасна економічна система усюди вступає в протистояння з явищами невизначеності. Основним загальноновизаним методом боротьби з ними є прогнозування. Однак з розвитком економічної системи й поліпшенням методів математичного аналізу все частіше звучать докази того, що сучасне прогнозування в економіці навпаки посилює присутність невизначених подій, що руйнують систему.

Одним із найбільш завзятих борців з основами прогнозування є Нассим Талеб, відомий американський економіст ліванського походження. У своїх книгах "Обдурені випадковістю" (2001) і "Чорний лебідь. Під знаком непередбачуваності" (2007) він вводить термін, що пояснює вплив невизначеності на еволюційний процес, непередбачувана подія, яке він назвав чорним лебедем. Талеб довів, що не варто прогнозувати майбутнє, як тренд минулого. Критикуючи неосмислене економічне прогнозування, він вказує на факт того, що не можна заперечувати випадковість, а в економіці слід враховувати можливість непередбачених подій. Використовуючи методи математичного аналізу економічних явищ, вчений підтвердив свої висновки побудовою економіч-

ного циклу: після підйому обов'язково піде глибокий кризовий спад.

Таліб характеризує вплив різних форм лебедів на економіку й соціум. Вчений пропонує розділити невизначені події за характером та інтенсивністю їх впливу на чорних, сірих і білих.

Чорний лебідь, стаючи вісником невизначеності, визначається саме усвідомленням і якістю інформації, яку можна використовувати для складання прогнозів.

Термін "чорний лебідь" був відомий з давніх-давен завдяки латинському вислову "рідкісний птах на землі подібний чорному лебедю" (*rara avis in terris nigroque simillima cygno*) — цитаті давньоримського поета-сатирика Ювенала.

Варто вказати основні характеристики цього феномена:

— ця подія аномальна по своїй суті, бо раніше її не існувало, вона не мала аналогів в минулому;

— вплив цього феномена здатен назавжди перетворити й вплинути на подальший розвиток людства або окремих індивідуумів;

— індивідуум намагається підвести логічне (постфактне) пояснення непередбаченого явища.

Щоб поліпшити сприйняття відмінностей між лебедями слід навести конкретний приклад: ситуація з Кримом і дестабілізація на сході України були повною несподіванкою для всього світового співтовариства, величезним ударом по економіці України (приклад впливу чорного лебедя).

Однак деякі події вдається частково спрогнозувати і передбачити — все це змінює характер впливу невизначеності. Саме передбачуваність цього явища в деяких випадках перетворює чорного лебедя в сірого.

Сірий лебідь — жертва людського розуму. Коли індивідуум конструює екстремальну ситуацію і передбачає можливі шляхи розвитку, ефект несподіванки минає — лебідь світлішає. Сірий лебідь за своєю природою збільшує шанси збереження стабільності.

Будь-яке існуюче явище має протилежність-антагоніст, яке, виходячи з філософського розуміння природи речей, має відновлювати рівновагу (сірі та білі лебеді протиставляються чорним). Ще британський філософ XVIII століття Девід Юм писав: "Ніяка кількість білих лебедів не може бути достатньою підставою для висновку, що всі лебеді білі. Але одного чорного лебеда досить для того щоб спростувати це положення" [6] (мова йде про біологічний вид, проте вказуються причини виникнення чорного лебедя — проблема прихованих свідчень і ретроспективного оману).

Білий лебідь — повністю передбачувана подія.

Для визначення однієї з найважливіших причин виникнення різних збоїв у прогнозуванні, яке на сьогоднішній день є одним з найбільш ефективних способів збереження стабільності шляхом передбачення можливих криз та боротьби з ними, слід почати пошук з основної структурної одиниці всього механізму — людини. Слід зазначити, що однією з найважливіших причин невдач прогнозування і проходження через його призм невизначеності в соціум, є людський фактор.

Використовуючи дослідження Талеба в області проблем апарату прогнозування, необхідно проаналізувати причини збоїв в процесі передбачення ймовірних подій:

1. Самовпевненість. Жертви зайвої самовпевненості часто демонструють нехтування думкою інших, втрачають загальний погляд на ситуацію, в якій вони навіть не усвідомлюють, що можуть зробити помилку, чогось не знати.

2. Стадний інстинкт. Бажання псевдозахисту під тінню суспільства змушує багатьох відкинути здоровий глузд, відмовитися від своєї індивідуальності. Все це зменшує якість прогнозування, притупляє людські інстинкти.

3. Спотворення нарративу. Наратив — це виклад взаємопов'язаних подій, представлених у вигляді причинно-наслідкового потоку даних. Дуже часто люди допускають грубу помилку прогнозування: не володіючи повним обсягом інформації, щоб робити хоч якісь висновки, намагаються передбачити тенденції.

4. Занепокоєння постфактум (ретроспективний оман). Звичайне спостереження в минулому багато хто приймає за щось остаточне і показове для майбутнього, така людина робить прогнози на основі лише статистичних даних, не керуючись інтуїцією й здоровим глуздом.

5. Проблема прихованих свідчень. Те, що знає один індивідуум, може виявитися не всім, що є на світі. Прикладом може стати той факт, що чорний лебідь вважався вигадкою до відкриття Австралії.

6. Невизнання помилки. З огляду на надмірну гордість навіть зробивши помилку, деякі люди не визнають її. Все це не більше ніж заперечення, яке приховує суть проблеми, не дозволяючи знайти вихід з ситуації, що склалася.

7. Когнітивне спотворення. Це систематичне відхилення в поведінці, сприйнятті і мисленні, викликане різними соціальними або емоційними причинами, стереотипами, збоями в обробці інформації, а також проблемами всередині людського мозку (фізичні і психічні збої в роботі головного мозку людини).

8. Впевненість в масштабованості початкових даних. Підсвідомо кожна людина прагне максимально спростити й масштабувати отриману інформацію для того щоб заощадити час на обробку даних.

9. Ставлення і характер аналізу отриманих даних. Скептик-емпірик в умовах невизначеності виграє, тому що повністю впевнений лише в своєму досвіді і знаннях, решту ж інформації він ретельно перевіряє. Це допоможе вхопитися за позитивного чорного лебедя (прикладом може послужити представник Олександрійської школи лікарів — Секст Емпірика, який також віддавав перевагу емпіричному науковому підходу і критикував догматичність науки того часу в своїх працях "Проти догматиків" і "Проти вчених").

Однак не тільки помилки окремих індивідуумів можуть спричинити за собою проблеми як з визначенням точності прогнозу, так і з науковим прогнозуванням в цілому. Головний об'єкт критики Талеба — крива нормального розподілу (гаусова крива) і все, що може бути з нею пов'язано — кореляція, квадратичне відхилення і т.д. Він довів, що гаусова крива діє тільки в межах вузького кола завдань, які не в змозі вирішити проблеми сучасної економіки, фінансів та інвестицій. Покладаючись на криву нормального розподілу в умовах постійної

невизначеності, людство прискорює наближення кризового явища — чорного лебедя.

Деякі індивідууми не здатні відмовитися від усталених принципів, піти проти натовпу: вони скажуть, що нерозумно — перестати прогнозувати майбутнє. Таліб вказує: "Ми прогнозуємо дефіцити бюджету на нафту на тридцятирічний термін, не розуміючи, що не можемо знати, якими вони будуть наступного літа. Сукупні помилки в політичних і економічних прогнозах настільки жахливі, що при погляді на їх списки мені хочеться вщипнути себе, щоб переконатися, що я не сплю" [3, с. 13—14].

Людський розум прекрасно аналізує короткострокові події, але як тільки наближаються великі проміжки часу, апарат прогнозування перестає підкорятися законам логіки, постійно потрапляє повз ціль (цей експеримент проводили в Кембриджській бізнес-школі: точність в прогнозуванні появи чорного лебедя зі збільшенням часових меж зменшувалась). Тобто, чим довше часовий відрізок, тим складніше дати точний прогноз.

Чергування періодів стабільності і стрибків, викликаних непередбаченими подіями, — основна причина мінливості. Еволюція — природний процес розвитку, каталізатором якого є чорні лебеді. Історія сувора до програвших це змагання: ніхто навіть не дізнається про їхнє існування (Таліб в книзі "Чорний лебідь. Під знаком непередбачуваності" наводить характерний приклад економічного еволюційного процесу: "На одного успішного бізнесмена доводиться тисячі невдач, чия економічна діяльність закінчилася повним крахом. Але ми нічого не знаємо про цих невдач" [3]).

Невизначеність постійно впливає на людське суспільство. Таліб запропонував розділити наш світ за характером існування і появи різних форм лебедів на Середнєстан і Крайнестан.

Середнєстан — зона стабільності і порядку, де довгострокові прогнози на основі статистичних даних майже завжди дають позитивний результат (відомі правила гри, невизначеність не може прямо впливати на жителів Середнєстану). У Середнєстані переважають не масштабовані професії, а доходи населення діляться в рівній мірі, незалежно від здібностей й вдачі. Однак, навіть в світі постійних подій може з'явитися невизначеність. Слід зазначити, що межі між Середнєстаном і Крайнестаном досить розмиті й іноді діяльність індивідуума в Крайнестані може спричинити за собою істотні зміни в Середнєстані (стоматолог, який втрачає професію через винайдення нового виду зубної пасти і т.д.).

Головна небезпека для кожного, хто вирішив вибрати не масштабовану професію (лікар, вчитель, чиновник і т.д.) в тому, що при потраплянні в умови Крайнестану він ризикує втратити все, так як він повністю не підготовлений до існування в світі невизначеності (проблеми постсоціалістичних країн після розвалу СРСР).

Крайнестан — місце, де відбуваються постійні зміни, які важко передбачити, ефект від непередбачених подій може багаторазово посилитися. Соціум Крайнестану усюди стикається з чорними лебедями. Однак саме нестабільність Крайнестану є його позитивною стороною для багатьох готових до ризику людей: у Крайнестані увесь куш забирають лише кілька людей, а решта залишаються ні з чим.

На успіх в суспільстві Крайнестану можуть розраховувати представники масштабованих професій (письменники, біржові трейдери, бізнесмени та ін.) Головний фактор успіху — непередбачуваність й вміння пристосовуватися до будь-яких несподіваних ситуацій. Небезпека Крайнестану не в тому, що він постійно піддається впливу безлічі чорних лебедів, а в тому, що жертви невизначеності не усвідомлюють ризик угод, "тунелюють" і втрачають загальну картину ситуації.

Макроекономічним прикладом держави Крайнестану може стати Ізраїль. Непередбачуваність і ставка на ризик допомогли цій державі досягти прекрасних показників в економіці. Саме існування цієї держави можна вважати чорним лебедем: тільки неймовірна удача й зусилля всієї нації дозволили Ізраїлю пережити останні десятиліття.

Сучасна економічна система тісно взаємодіє з непередбачуваними явищами: Крайнестан підтримує "невидиму руку ринку" Адама Сміта, описану їм в роботі "Дослідження про природу і причини багатства народів" (1776), адже вільний ринок працює тому, що дозволяє людині спіймати удачу на шляху азартних спроб і помилок, а не отримати її в нагороду за старанність. Кожен індивідуум Крайнестану, прагнучи до власної вигоди, рухається до досягнення економічної вигоди всього соціуму.

Сучасна економічна система зазнає змін, проте поспіх під час реалізації проектів і новаторських ідей, реформування порушує всю еластичність процесу — виникають кризи і чорні лебеді, здатні повністю перекроїти світовий баланс. Варто навести приклади значущих економічних криз і подій, викликаних невизначеністю (за останні 200 років):

1. Перша світова економічна криза 1857—1858 років. У США стався масштабний крах котирувань на фондовій біржі. "Перегрів" економіки, що швидко розвивалася, спекуляції з акціями залізничних компаній спровокували крах всієї банківської системи. Крім більшості галузей економіки в США криза охопила й розвинені країни Європи (банк Великої Британії марно підвищив ставку рефінансування, але був змушений піти на непідкріплену емісію банкнот; Німеччина пододала кризу, отримавши кредит сріблом від Австрії) [9].

2. Довга депресія в 1873—1896 роках, "чорна п'ятниця" (один з найбільш затьяжних економічних криз). Занадто швидкий розвиток кредитних послуг на фінансових ринках у Німеччині та Австро-Угорщині спровокувало паніку на біржах Європи і США (дрібний і середній бізнес в умовах швидкого зростання ділової активності не зміг виплатити відсотки по кредитах, що викликало різку зупинку й брак коштів на фінансовому ринку — паніка, криза). Все це спровокувало катастрофічний стрибок безробіття до 25—30% і загальну рецесію. У США шляхи вирішення завели державу в боргову яму власних капіталістів: Дж.П. Морган надав позику державі в обсязі 62 млн Доларів золотом — це врятувало економіку, але стало початковою точкою зростання величезного державного борга США [9].

3. Економічна криза 1900—1903 років. Різке економічне зростання і перевиробництво ресурсів призвело до кризи. Промисловість не встигала за зростаючою економікою — сформувався дисбаланс між попитом і

пропозицією, втрата контролю, різке падіння цін на ресурси спровокувало руйнування дрібних і середніх фірм. Вистояти під впливом чорного лебедя змогли тільки великі монополії (концентрація монополізації в розвинених країнах). В Україні (як частини Російської імперії) криза розтягнулась з 1899 року до кінця російсько-японського конфлікту.

4. Банківська криза 1907 року. Центробанк Великої Британії 1907 року задля відновлення золотовалютних резервів несподівано збільшив облікову ставку (чорний лебідь), що спровокувало зростання припливу капіталу, а також його відтік з Німеччини і США. Індекс Нью-Йоркської фондової біржі різко впав через перехід коштів вкладників в англійські банки — почалася паніка і криза, тотальне банкрутство. Тільки організовані дії фінансистів, які вклали свої кошти в зміцнення банківської системи, допомогли запобігти переходу кризового процесу на більшість розвинених країн.

5. Економічна криза, спровокована I світовою війною. Воюючі країни потребували швидкого отримання коштів для милітаризації економіки — почався активний продаж цінних паперів держав-емітентів (чорний лебідь). Тотальний розпродаж цінних паперів викликав паніку на товарних і фондових ринках воюючих держав. Криза була уповільнена шляхом радикальних дій держав і втручання центральних банків цих держав.

6. Велика депресія 1929—1939 років. Причинами кризи стали непродумані дії урядів провідних світових держав (враховуючи той факт, що настільки руйнівних воєн до цього не було, післявоєнна реакція економік держав стала чорним лебедем), які не змогли безболісно для економіки перевести економіку знов на "мирні рейки". Основними недоліками були: біржове інвестування понад норми (дисбаланс), підвищення митних зборів на імпорт (зниження купівельної спроможності населення). Найбільше постраждали США, Велика Британія, Канада, Німеччина і Франція. Успішна політика Ф. Рузвельта "Нового курсу": збільшення трансфертів і субсидій, зменшення податків та державних закупівель, державна політика стимулювання сукупного попиту припинила кризу в США.

7. Нафтова криза 1973—1975 років. Найбільша енергетична криза, що виникла через суперечності між ОПЕК, що відповідали за постачання нафти, і високорозвиненими країнами Західної Європи та Америки. Рішенням стало збільшення капіталізації в енергозалежній галузі, перехід на інші джерела енергії, впровадження виняткових заходів по економічному захисті та підтримці громадян; конструктивний діалог з найбільшими постачальниками нафти.

8. "Чорний понеділок" 1987—1989 років. Починаючи з кінця 1970-х років, економіка США почала проявляти стабільне зростання, що позначилося і на фондових ринках. У 1986 році зростання економіки США змінило вектор руху: з відновного напрямку вона перейшла до більш повільної експансії, зниження інфляції. Основними причинами кризи стали: програмний трейдінг (обчислювальні машини просто не змогли переробити необхідну кількість даних, що викликало збій в системі — чорний лебідь), неліквідність і переоціненість ринку,

викликана втратою контролю, банальними помилками в управлінні фінансовою системою (людський фактор). Криза американської економіки і падіння акцій більшості компаній викликало збільшення безробіття. Подальше розширення кризової зони було викликано неузгодженістю монетарної політики країн G-7, прагненням підтримати долар і стримати інфляцію. Поступово кризу подолали завдяки зусиллям фінансового сектора.

9. Азіатська фінансова криза 1997—1998 років. Жертвами кризи стали: Південна Корея, Сінгапур, Гонконг і Тайвань, які за кілька десятиліть досягли економічного рівня високорозвинених країн (економічне диво, чорний лебідь), так звані "азіатські тигри", стали передовими країнами Азії. Однак швидкий розвиток, державна і корпоративна заборгованість, надмірна залежність від енергоресурсів спровокувала "перегрів" економіки й рецесію. Все це викликало спад виробництва, виведення капіталу з Азіатського регіону і гіперінфляцію. Відновити ситуацію допомогла фінансова допомога МВФ [9].

10. Світова фінансова криза 2008 року. Причиною кризового явища став масштабна іпотечна криза в США (непередбачений чорний лебідь), викликана зменшенням виплат за іпотечними кредитами високого ризику (кредити, які видаються людям з поганою кредитною історією і невеликими доходами) і скороченням реальних доходів населення (примноження кредитних грошей, тотальна кредитна заборгованість порушує співвідношення заощадження і споживання). Почався обвал фондових ринків і масове банкрутство банків. Криза швидко охопила світову економічну систему, що спровокувало рецесію, зниження вартості сировини, спад промислового виробництва і збільшення рівня безробіття. Кризові явища наступного десятиліття можна вважати частиною цього кризового циклу.

Тобто з кожним роком вплив невизначеності на світову економіку зростає з геометричною прогресією, що проявляється у збільшенні кількості масштабних чорних лебедів. Цього слід було очікувати, так як ринкова економіка заперечує стабільність (світова економічна система все більше нагадує фондову біржу з повною відсутністю контролю), проте можна компенсувати вплив чорних лебедів, перетворивши їх в сірих.

Українська держава з перших днів своєї незалежності стало жертвою невизначеності. У період з 2000—2007 рр., в Україні сформувалася тенденція щорічного приросту ВВП у середньому на 7—8%, що вплинуло на збільшення заробітної плати і прожиткового мінімуму.

Ліквідувавши планову економіку, Україна пішла шляхом побудови ринкової економіки, проте в Україні з'явився державний капіталізм. Основною проблемою українського капіталізму стало те, що сформувалася нерівність розподілу багатства.

Слід виділити основні проблеми розвитку економіки України:

1) відсутність незалежного центрального банку. Відсутність в Україні повністю незалежного центрального банку призвело до негативних наслідків: гіперінфляція в 1990-х, девальвація гривні в 2010 році;

2) відсутність довіри до держави через ваучерну приватизацію в деяких галузях економіки [10];

3) занадто диференційований підхід до встановлення пільг і преференцій у бізнесі (ландшафт українського бізнесу виявився надмірно викривлений), що призвело до "створення" тіньової економіки й зростання рівня корупції в Україні;

4) відсутність позитивних результатів проведення земельної реформи. Земельна реформа України не доведена до належного рівня, бо ринок землі так і не був створений протягом 25 років;

5) наявність тіньової економіки України. Нестабільне законодавство і неефективна податково-бюджетна політика держави призводить до недоотримання повної суми податків до бюджету країни [12].

Виходячи з перерахованого вище, можна запропонувати деякі шляхи вирішення поставлених проблем і зменшення впливу невизначеності на економіку України:

— здійснення оновленої індустріальної політики. Існує гостра необхідність у створенні численних підприємств для переробки сировинних ресурсів, тому що наявність розвинених технологій переробки збільшує потенціал переробного сектора української економіки [13];

— впровадження новітніх технологій (створення вітчизняної ІТ-базис) в промисловість держави. Для розвитку економіки необхідно, крім посилення промисловості, забезпечити її і сформуванню плацдарм для високотехнологічних підприємств, які дозволять прискорити розвиток і підвищити ефективність економічної системи;

— забезпечення контролю держави для захисту конкуренції, протидії монополізації економічної системи;

— інструментарій, який діє в інших країнах, з урахуванням правил вільного ринку. Необхідні інструменти: вільні промислові зони і компанії, що відповідають за залучення прямих інвестицій, і субсидування першорядних галузей економіки [13];

— залучення інвестицій в розвиток інфраструктури країни;

— створення гнучкої системи розвитку інфраструктури на основі формування промислових детермінантів для розширення, реструктуризації та заміни інфраструктури і підприємств країни [13];

— забезпечення енергонезалежності та підвищення енергоефективності промисловості. Для цього необхідно використовувати розвинену систему річок в північно-західних регіонах України для створення гідроелектростанцій, а також створити сонячні електростанції в степовій і лісостеповій зонах України;

— зменшення вартості комунальних платежів. Скоорочення витрат населення на комунальні платежі (залучення інвестицій в розвиток газодобувної галузі дозволить зменшити собівартість видобутку українського газу) за рахунок використання власного газу для задоволення потреб населення;

— створення гнучкої системи оподаткування та ринку праці;

— зміцнення банківської системи (необхідно частково перевести грошову масу в кредитні гроші, що дозволить стабілізувати систему і передчасно передбачити появу "чорних лебедів" в економіці).

ВИСНОВКИ

За умов економічної нестабільності, дослідження характеру та масштабу впливу невизначеності на розвиток економічної системи держави є доцільним та необхідним. Подальше вивчення особливостей впливу ефекту Талеба на економічну систему дозволить зменшити похибки прогнозів та досягти стабільності.

З нашої точки зору, розв'язання цієї проблеми постає і перед українським суспільством, бо сучасна економічна система України постійно піддається впливу різних зовнішніх і внутрішніх факторів, які дозволяють "чорним лебедям" втручатися у функціонування економіки нашої держави. Тому використання запропонованих в даному дослідженні шляхів удосконалення розвитку національної економіки України дозволить знизити ступінь впливу різних факторів і, тим самим, забезпечити сталий соціально-економічний розвиток країни в цілому.

Література:

1. Вальденфельс Б. Повседневность как правильный тигль рациональности / Пер. с нем. М.В. Воронцов, под ред. В.В. Винокурова и А.Ф. Филиппова. — М.: Прогресс, 1991. — С. 39–50.
2. Juglar C. Des crises commerciales et de leur retour periodique en France < en Angleterre et aux Etats-Unis. — Paris, 1862.
3. Талеб Н.Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости / Пер. с англ. В. Сонькина, А. Вердического, М. Костионовой, О. Попова / Под ред. М. Тюнькиной. — М.: Манн, КоЛибри, 2009. — 528 с.
4. Талеб Н.Н. Одураченные случайностью. — М.: Манн, КоЛибри, 2001. — 320 с.
5. Бенуа Б. Мандельброт Фрактальная геометрия природы. — М.: Институт компьютерных исследований, 2002. — 656 с.
6. Давид Юм. Трактат о человеческой природе / Д. Юм. — М.: Мысль, 1996. — 891 с.
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Пер. с англ. П.Н. Ключкин / Под ред. А. Меркурьева. — М.: Эсмо, 2016. — 1056 с.
8. Каслс Ф.Дж. "Черные лебеди" и "слоны на марше": воздействие чрезвычайных ситуаций на государство благосостояний [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kniga.seluk.ru/k-istoriya/1113519-1-chernie-lebedi-slioni-marshe-vozdeystvie-chrezvichaynih-situaciy-gosudarstvo-blagosostoyaniya1-kasls-castles-gad.php>
9. Клещенко А. Самые масштабные экономические кризисы последнего столетия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.aif.ru/dontknows/samye_masshtabnye_ekonomicheskie_krizisy_poslednego_stoletiya
10. Марчак Д., Мякий Н. Плохие решения: Как построить самую бедную страну Европы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.liga.net/projects/ukraine_bad_decisions/#rec7934007
11. Звіт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Давиденко Б., Тыщук Т. Серая зона: 5 мифов украинской теневой экономики [Электронный ресурс]. —

Режим доступу: http://www.liga.net/projects/shadow_economy/

13. Власюк В. Собственный путь трансформации [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/business/sobstvennyy-put-transformacii-dinamicheskaya-model-razvitiya-ekonomiki-ukrainy_.html

14. Никита Разумовский "Черные лебеди" великого трейдера Нассима Талеба [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dengi-info.com/news/post/aid%3D1858>

15. Кузьменко В.П. Теория экономических циклов и глобальный финансовый кризис [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://iee.org.ua/ru/publicfction/146>

16. Наука: что представляют собой "кондратьевские циклы" в экономической теории [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://cliodynamics.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=246&Itemid=1

References:

1. Valdenfels, B.(1991), Povsednevnost kak pravilnyy tigl ratsionalnosti [Everyday life as a correct crucible of rationality], Progress, Moscow, Russia.

2. Zhuglyar, K. (1862), Kommercheskie krizisy i ih periodicheskoe vozvraschenie vo Frantsiyu, Angliyu i SoedinYonnyie Shtaty [Commercial crises and their periodic return to France, England and the United States], Paris.

3. Taleb, N. N.(2009), Chernyy lebed. Pod znakom nepredskazuyemosti [Black Swan. Under the sign of unpredictability], KoLibri, Moscow, Russia.

4. Taleb, N. N.(2011), Odurachennyye sluchaynosty [Minded by chance], KoLibri, Moscow, Russia.

5. Mandelbrot, B.B.(2002), Fraktalnaya geometriya prirody [Fractal Geometry of Nature], Institut kompyuternykh issledovaniy, Moscow, Russia.

6. Yum, D. (1996), Traktat o chelovecheskoy prirode [Treatise on human nature], Mysl, Moscow, Russia.

7. Smit, A. (2016), Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov [A Study on the Nature and Causes of the Wealth of Peoples], Eskmo, Moscow, Russia.

8. Kasls, F. Dzh. (2010), "Black swans" and "elephants on the march": the impact of emergencies on the welfare state", available at: <http://kniga.seluk.ru/k-istoriya/1113519-1-chernie-lebedi-sloni-marshe-vozdeystviechrezvichaynih-situaciy-gosudarstvo-blagosostoyaniya1-kasls-castles-g-ad.php> (Accessed 10 Sept 2017).

9. Kleschenko, A. (2013), "The most large-scale economic crises of the last century", available at: http://www.aif.ru/dontknows/samye_masshtabnye_ekonomicheskie_krizisy_poslednego_stoletiya (Accessed 10 Sept 2017).

10. Marchak, D. and Miahkyj, N. (2013), "Bad decisions: How to build the poorest country in Europe", available at: http://www.liga.net/projects/ukraine_bad_decisions/#rec7934007 (Accessed 10 Sept 2017).

11. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Implementation of reforms in Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 Sept 2017).

12. Davydenko, B. and Tyschuk, T. (2015), "Gray Zone: 5 Myths of the Ukrainian Shadow Economy", available at: http://www.liga.net/projects/shadow_economy/ (Accessed 10 Sept 2017).

13. Vlasyuk V. (2016), "Own transformation path", available at: http://gazeta.zn.ua/business/sobstvennyy-put-transformacii-dinamicheskaya-model-razvitiya-ekonomiki-ukrainy_.html (Accessed 10 Sept 2017).

14. Razumovskiy, N. (2014), "The Black Swans" of the great trader Nassim Taleb", available at: <http://www.dengi-info.com/news/post/aid%3D1858> (Accessed 10 Sept 2017).

15. Kuz'menko, V.P. (2011), "The theory of economic cycles and the global financial crisis", available at: <http://iee.org.ua/ru/publicfction/146> (Accessed 10 Sept 2017).

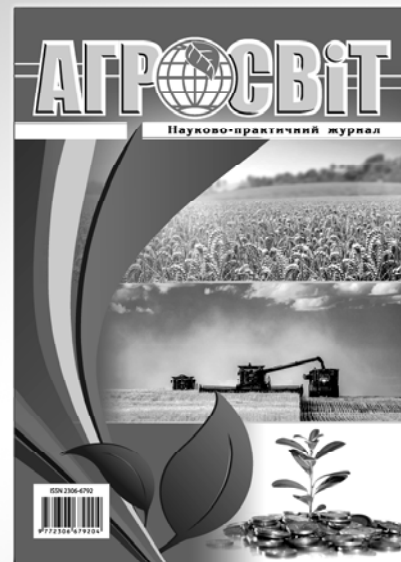
16. Cliodynamics (2010), "Science: what are "Kondratiev cycles" in economic theory", available at: http://cliodynamics.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=246&Itemid=1 (Accessed 10 Sept 2017).

Стаття надійшла до редакції 01.09.2017 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ